

УДК 1.091

А. О. Ангелова

кандидат філософських наук, докторант кафедри культурології
ІФОН НПУ ім. М. П. Драгоманова

Ідеал старості в філософії Платона

В публікації розглянуто створену античним філософом Платоном концепцію старості, з'ясоване тлумачення Платоном ролі старіння в еволюції космосу, а також пов'язаної з цим проблеми смерті, виявлено специфіку проголошеного мислителем принципу духовно-тілесної гармонії, з'ясовано значення філософської спадщини Платона для сучасної геронтософії.

Ключові слова: геронтософія, платонізм, старіння.

Постановка проблеми. Духовно-філософська спадщина античності містить ідеї, що стали основою сучасної геронтософії. Саме за античних часів виникають перші серйозні рефлексії феномену старості, вона осмислюється як комплексне явище, всебічне урозуміння якого має відбуватися не на соціальному та фізичному, а на метафізичному рівні. Давньогрецька філософія, не зосереджуючись на негативах тілесного старіння, створює ідеал величного та мудрого старця, чий одухотворений образ є відображенням законів всесвітньої гармонії.

Виникненню нового типу осмислення старості значною мірою сприяли ідеї афінського мислителя Платона (428?–347? до н. е). Його спадщина здійснила величезний вплив на розвиток світової філософії, викликаючи неабиякий інтерес у багатьох поколінь наслідувачів, інтерпретаторів та дослідників ідейного корпусу платонізму. В філософській системі Платона феномен старості висвітлений різнобічно, як в онтологічно-гносеологічному, так і в

естетичному та етичному аспектах. Проте цілісного геронтософського аналізу доробок давньогрецького філософа ще не отримав. Окремі аспекти проблеми порушувались в зв'язку з висвітленням моделі ідеальної держави Платона [2, 9], становленням принципів античної педагогіки [8], естетичних поглядів платонівської доби [3], історії геронтологічних установок щодо збереження здоров'я та досягнення активного довголіття [10] тощо.

Отже, **метою публікації** є аналіз ідеального образу старості, викладеного в філософських творах Платона.

Основна частина. Старість в філософії Платона вписана в загально-космологічну картину буття. В своїх творах мислитель наближається до східного, зокрема індуїстсько-буддистського розуміння циклічності розвитку космосу. В діалозі «Політик» Платон подає модель ідеального політичного правління, яке має бути схожим на світоустрій часів правління Кроносу. За античними віруваннями, викладеними зокрема в поемі Гесіода «Труди та дні», в парадигмі якої мислить Платон, в період первоначала на землі жив золотий рід: «Не відали люди ані турбот, ані тяжкої праці, ані смутку. Завжди були міцними їх руки та ноги; не знали вони немічної старості. Смерть, що наставала після довгого життя, була схожа на тихій сон» [1, с. 55].

Проголошуючи ідею божественності космосу, Платон пише про подвійний рух Всесвіту: Бог або спрямовує космічний коловорот, й тоді всі процеси відбуваються гармонійно та правильно, або дозволяє всьому сущому рухатися довільно, що призводить до безладу та смутку. Останнє з одного боку призводить до космічних катастроф, з іншого стає поштовхом до нового космічного циклу, коли життя відтворюється, а людина сприймає уготоване їй творцем безсмертя.

Зворотній рух Всесвіту, за Платоном, пов'язаний з оберненням життєвого циклу: люди молодшають, сиве волосся старих чорніє, зрілі люди перетворюються на юнаків, а померлі воскресають [7, с. 31]. Стареча природа переходить в малечу, й з землі народжується нове плем'я людей. Внаслідок падіння часток небесної душі, народжені землею люди, на відміну від часів

золотого віку, живуть в хаосі, вони хворіють, старішають та помирають. Старість, таким чином, є наслідком негармонійного руху Всесвіту, а вік постає як тимчасовий стан людини, що віддзеркалює розвиток найдосконалішого божественного творіння – космосу.

З теорії космічних циклів Платона випливає його тлумачення феноменів старіння та смерті. Згідно з Платоном, людина сучасності (епохи Зевса) в процесі смертного життя повертається до порушеної під час народження єдності з розумним першоджерелом. Старіння є позитивним фактором та стимулятором цього процесу, оскільки спонукає кожного усвідомлено сприймати природність припинення тілесного буття.

Філософ пов'язує людську старість з макрокосмічними процесами. Пояснення причин тілесного одряхління у Платона походить від натурфілософських концепцій його попередників. В діалозі «Тімей» йдеться про те, що чотири елементи буття космосу – вогонь, повітря, вода та земля, – перебувають в пропорційному стані. Завдяки цьому світ зберігає досконалість та уникає хвороб та старіння. Гармонічна відповідність першоелементів відображають співвідношення між двома видами прямокутних трикутників. Трійка – центральне поняття містичної системи Платона, що символізує єдність божественного, природного та людського начал. Троїстість людського виражається в живій єдності тіла, душі та духа. В глибокій старості, вичерпавши можливості цих складових, людина прагне до злиття зі своїм першоджерелом. Проте кожному індивіду важливо пройти свій повний земний шлях до похилих років, саме тоді, на думку філософа, смерть постає природним актом: «...смерть обтяжлива та насильницька, коли вона приходить від недугів та ран, коли ж вона у відповідності з природою замикає старість, вона є самою безболісною з усіх смертей, що відбувається скоріше із задоволенням, аніж з мукою» [6, с. 574]. Отже, старість дається людині для смиренного прийняття смерті, що є звільненням душі від оков тілесного буття.

Платонівський образ старості нерозривно пов'язаний з його етичними та естетичними ідеями, зокрема з осмисленням канону ідеальної людини, яка є

калокагатичною, тобто поєднує в собі прекрасне та добре. Поняття «добро» та «благо» Платон зі сфери пересічної позитивної оцінки підвищує до рівня онтологічної досконалості. Тому, на противагу ідеалізації молодості, віку, що поєднує духовну зрілість з фізичною досконалістю, калокагатія у Платона – складна естетична категорія, яка не обмежується фіксацією зовнішньої краси в синтезі з багатством внутрішнього змісту людини. Платон проголошує ідею родової аристократичної калокагатії: досконалий той, хто належить до старого, шляхетного, доблесного, благополучного роду жрецького походження. В одному з платонівських діалогів мова йде про старого аристократа Теетета, який в результаті участі у військових діях отримав серйозні поранення та напівживим був привезений з коринфського табору в Афіни. Теетет, на думку філософа, є взірцевим представником старої родової калокагатії, людиною «бездоганною», розумною та прекрасною [5, с. 231].

Наступною складовою калокагатії, за Платоном, є гарна освіта: якщо людина присвячує своє життя наукам, є добре вихованою та освіченою, він також є прикладом досконалості. В діалозі «Протагор» розум та мудрість літнього Протагора оцінюється Сократом вище, ніж юнацька краса Алквіада: «Чому б, мій дорогий друже, тому, хто мудріше, не здаватися й більш прекрасним?» [4, с. 197].

Проте вирішальним для розуміння категорії калокагатії у вченні Платона є ідея духовно-тілесної домірності, за гармонійною пропорційністю якої треба стежити все життя. В діалозі «Тімей» Платон висловлюється так: «Коли постає питання про здоров'я та хворобу, про добродетель та порок, немає нічого важливішого ніж домірність між душею та тілом» [6, с. 581]. На думку філософа, найбільш красиве та привабливе постає саме у домірності. Якщо душа або розум існують занадто рухливо та пристрасно, тіло може страждати та хворіти, та навпаки, якщо тіло, що живе інтенсивно, поєднується з в'ялим духовним буттям, воно нарікає душу та розум на страждання. Платон виводить формулу калокагатії: «не збуджувати ані душі на шкоду тіла, ані тіла на збиток

душі, проте дозволяти обом сторонам змагатися між собою, для того, щоби вони перебували в рівновазі та здоров'ї» [6, с. 582].

Рівновага душевно-тілесного розвитку має зберігатися все життя, адже, з одного боку, для душі в платонівському розумінні надзвичайно важливим є здатність до вічного руху, а з іншого, фізичне старіння філософ теж трактує як вид руху, пов'язаний не з переміщенням тіл у просторі, а зі змінами їхніх якостей [5, с. 284]. Життя, за Платоном, це вічний рух та оновлення: «...смертна природа прагне стати безсмертною та вічною... навіть за той час, поки про будь-яку живу істоту говорять, що вона живе та залишається сама собою – людина, наприклад, від дитинства до старості вважається однією ж тою самою особою, – вона ніколи не буває однією й тою самою... завжди щось оновлюється... не лише тілесне, а й те, що належить душі... [5, с. 141]. Таким чином, ідеалом старості у Платона постає гармонійне старіння тіла та вдосконалення душі, яке трактується як низка природних і зовнішніх, і внутрішніх змін.

Розуміння калокагатії як відповідності тілесного духовному, де основний акцент ставиться на впорядкуванні внутрішнього, ставить старість в один ряд з рештою досконалих явищ. Платон доводить, що калокагатія може бути характеристикою не лише молодій людині. Гармонійним та прекрасним є образ досконалого старця, який може належати до шляхетного роду, брати участь в суспільному житті та бути головою родини. Платон доводив, що калокагатія може бути притаманна величному, досвідченому життям та думкою старому, він наводить приклад Парменіда: «Парменід був вже дуже старим, зовсім сивим, проте на вигляд прекрасним та гарним; йому було приблизно за шістдесят п'ять» [5, с. 416].

Взірцем калокагатичної людини постає й одна з дійових осіб діалогу «Держава», старий мудрець Кефал [6, с. 100-102]. Цей герой зображується Платоном після обряду жертвоприношення: умиротворений старець у вінку, що відпочиває у затишку саду, символізує досконалу, наближену до таємниць божественної мудрості людину. Головний герой діалогу Сократ, згадуючи

виведений у Гомера трагічний образ старості, розпитує Кефала, чи справді той ставиться до життя в похилі роки як до тягаря. У відповідь старого Платон розміщає той ідеальний образ старості, до якого має наблизитись кожна досконала людина. Устами Кефала проголошується ціла апологія старості, яку даремно звинувачують за втрату юнацьких втіх та презирливе ставлення деяких молодих осіб. На відміну від решти своїх ровесників, Кефал стверджує, що з роками в ньому зменшилось прагнення до тілесних задоволень, проте з'явилась потреба в духовному спілкуванні. Кефал додає, що для справжнього мудреця немає старості; в цьому віці виникає блаженний спокій, людина відволікається від потреб плоті, натомість заглиблюється в такі розмисли, які належать до сфери божественного знання.

Благополуччя старості, продовжує Кефал, не залежить від добробуту старого: недоброчесній людині, навіть якщо вона дуже багата, старість не приносить спокою. Літня людина осмислює свій життєвий шлях та ставить питання, чи не образила вона когось в житті, чи не скоїла несправедливих вчинків. Щаслива старість – наслідок праведного життя: хто вів впорядковане життя і був людиною доброзичливою, тому й старість лише в міру обтяжлива. А хто чинив недобре, на порозі смерті наляканий майбутньою відплатою за гріхи. Проте того, хто не знає за собою ніяких несправедливих вчинків, завжди супроводжує втішна надія, добра годувальниця старості.

В образі Кефала Платон висловлює своє ставлення до старості як до періоду духовного очищення: стара людина мудрішає від того, що наближається до ідеального світу, і саме плотське знесилення постає добрим помічником в цьому процесі. Наскільки згасають потреби у задоволеннях, пов'язаних з тілом, настільки зростають потреби в інтелектуальних розмовах, що викликають велику втіху. Таким чином, Платон наголошує на тому, що існує тип ідеальної старості, який за рахунок збереження людиною гармонічності, протистоїть негативному образу старіння.

В своїх діалогах Платон зосереджується не лише на апології старості. Багато уваги філософ приділяє ролі літніх осіб у створенні ідеальної форми

правління. Для дотримання етичних норм в державі, на думку Платона, має бути створений інститут законовчителів. Він повинен складатися лише з чоловіків літнього віку, не молодше 50 років, що мають особливі природні здібності та пройшли відповідну школу навчання та виховання. Такі досвідчені особи, занурюючись у вічність і духом, і тілом, повністю контролюючи свої пристрасті, є уособленням космічного розуму. Старі, згідно із задумом Платона, є фундаментом та регулятором суспільства. Ця ідея цілком відображає тенденції реального історичного часу: збереження традиційного суспільства була на той момент нероздільно пов'язана зі стабільністю геронтократичних канонів. Заради досягнення високого духовного рівня суспільства Платон наділяє старих правителів значними повноваженнями. Вони мають вирішувати, хто з співгромадян гідний подальшого життя, а хто, зокрема хворі немовлята, немічні, порочні індивіди, мають бути страченими.

В «Законах» Платон призначає людям, старшим за 60 років, особливу роль: вони мають виступати оповідачами міфів про моральні правила, що походять з божественного одкровення [7, с. 141]. Старі також можуть брати участь у культових діях на честь Діоніса, зокрема, співати у діонісійському хорі. Підігрівати натхнення в старіючому тілі Платон радив за допомогою вина, що є найкращим еліксиром від похмурої старості. Таким чином, хоча старі не входять в описані Платоном три вікові хороводи (діти, юнаки та зрілі особи), їх значення для культово-естетичної практики ідеальної держави, є надзвичайно важливим.

Старі, за Платоном, є не лише провідником божественного одкровення: вони, як очевидці минулих подій та володарі багатства власного життєвого досвіду, мають бути носіями історичної пам'яті. Саме тому Сократ в одному з діалогів говорить про важливість писання мемуарів [5, Платон, с. 224], а немолодий жрець-египтянин дорікає тим еллінам, що не прагнуть зберігати «жодних переказів, що ходять з роду в рід, і ніякого сивого від часу вчення». «Ви, елліни, вічно залишаєтесь дітьми, й немає серед еллінів старця» [6, с. 503] – ці слова постають як критика та засторога втрати історичної пам'яті,

збереження якої є запорукою стабільності суспільства. Саме тому ті мислителі, які в сенільному віці зберігають прекрасну пам'ять та здатність до ясного мислення, викликають у героїв діалогів Платона повагу та захоплення. Так, філософ-софіст Гіппій, про прекрасну пам'ять якого в старості складались легенди, є дійовою особою декількох творів Платона. Інший протагоніст платонівських діалогів, співрозмовник Сократа софіст Горгій, згідно зі свідченнями біографів, жив більше ста років та до глибокої старості зберігав сили та свіжість розуму [4, с. 566]. Такі літні та досвідчені особи, згідно з Платоном, є провідниками божественних законів, що дозволяють організувати ідеальне соціальне буття.

Висновки

Філософія Платона подає приклад всебічного осмислення феномену старості – від метафізичного до соціокультурного її аспектів. В космології Платона старість є наслідком довільного та негармонійного руху Всесвіту, що відхилився від божественного спрямування. Оскільки вік постає як тимчасовий стан людини, що віддзеркалює розвиток космосу, старість трактується як один з рівноправно-самодостатніх періодів людського життя. З цього випливає аксіологічна оцінка старіння: Платон відмовляється від негативного погляду на старість, ставлячись до неї як до віку, що має свої переваги та цінність порівняно з іншими етапами розвитку людини. Старість дана людині для організації та впорядкування соціального устрою згідно з законами космічної гармонії. Авторитет старості більш цінний, ніж насолоди юності та переваги зрілості. З етико-естетичної точки зору, старість може та повинна бути калокагатічним явищем, оскільки в цьому віці людина здатна бути взірцем гармонії духовного, душевного та тілесного начал. Звільнений від пристрастей та плотських бажань дух старої людини, напередодні остаточного поєднання з божественним через смерть, має бути вищим моральним критерієм та ідеалом для суспільства. Саме мудрі старі, що є носіями історичної пам'яті та традицій досконалого правління епохи золотого віку, повинні керувати ідеальною

державою. Таким чином, старість в філософській системі Платона є точкою повернення людини епохи Зевса до ідеального буття.

Дослідження та переосмислення геронтософських ідей Платона мають сприяти відмові від трагічного образу старості, що набув значної популярності в європейській культурі. Платонізм дозволяє розглядати старість в позитивному ракурсі, як період наближення до гармонійної духовно-тілесної єдності. Звернення до філософської спадщини Платона, її осучаснення та нове прочитання є завжди актуальним завданням для дослідників не лише філософії старості, а й багатьох інших гуманітарних питань.

Література

1. Гесиод. Полное собрание текстов / Гесиод; [пер. В.В. Вересаева, О.П. Цыбенко; вступ. статья В.Н. Ярхо; коммент. О.П. Цыбенко и В.Н. Ярхо]. – М.: Лабиринт, 2001. – 256 с. – (Античное наследие).
2. Васильева Т. В. Путь к Платону. Любовь к мудрости, или Мудрость любви / Т. В. Васильева. – М.: «Логос»; «Прогресс-Традиция», 1999. – 208 с.
3. Лосев А. Ф. История античной эстетики. Итоги тысячелетнего развития. Т. 2. Софисты. Сократ. Платон / А. Ф. Лосев. – М.: Фолио, 2000. – 648 с. – (Вершины человеческой мысли).
4. Платон. Сочинения в четырех томах. Т. 1 / Платон [Под общ. ред. А.Ф.Лосева и В.Ф.Асмуса; Пер. с древнегреч.] – СПб.: Изд-во С.-Петербур. ун-та; Изд-во Олега Абышко, 2006. – 632 с.
5. Платон. Сочинения в четырех томах. Т. 2 / Платон [Под общ. ред. А. Ф. Лосева и В. Ф. Асмуса; Пер. с древнегреч.] – СПб.: Изд-во С.-Петербур. ун-та; «Изд-во Олега Абышко», 2007. – 626 с.
6. Платон. Сочинения в четырех томах. Т. 3, Ч. 1 / Платон; [общ. ред. А. Ф. Лосева и В. Ф. Асмуса; пер. с древнегреч.] – СПб.: Изд-во С.-Пб. ун-та; «Изд-во Олега Абышко», 2007. – 752 с.

7. Платон. Сочинения в четырех томах. Т. 3. Ч. 2 / Платон; [общ. ред. А. Ф. Loseva и В. Ф. Asmus; пер. с древнегреч.] – СПб.: Изд-во С.-Пб. ун-та: «Изд-во Олега Абышко», 2007. – 731 с.
8. Рыбакова Н. А. Об античных истоках геронтогогики // Развитие личности в системе непрерывного гуманитарного образования: Материалы научно-практической конференции: Екатеринбург, 22 марта 2000 г. – Екатеринбург: Банк культурной информации, 2001. – С. 76-86.
9. Рыбакова Н. А. Проблема старости в европейской философии: от античности до современности / Н. А. Рыбакова. – СПб.: «Алетейя», 2006. – 288 с.
10. Хрисанфова Е. Н. Основы геронтологии / Е. Н. Хрисанфова. – М.: Владос, 1999. – 192 с.

В публикации рассматривается созданная античным философом Платоном концепция старости, выясняется интерпретация Платоном роли старения в эволюции космоса, а также связанных с этим проблемы смерти, выявляется специфика провозглашенного мыслителем принципа духовно-телесной гармонии, выяснено значение философского наследия Платона для современной геронтософии.

Ключевые слова: геронтософия, платонизм, старение.

Angelova A. O. The Ideal of Old Age in the Philosophy of Plato

In the publication the conception of old age created by the antique philosopher is considered, is clarified the interpretation the role of ageing in the evolution of the cosmos, and also connect with it a death problem, is revealed specific of the principles of spiritual and bodily harmony, is found out values of the philosophical heritage of Plato for modern gerontosology.

Key words: gerontosology, platonism, senescence.